

Леонтій Войтович

КНЯЗЬ ЛЕВ ДАНИЛОВИЧ – ПОЛКОВОДЕЦЬ І ПОЛІТИК

Загадкова і непересічна постать князя Лева Даниловича викликає в дослідників багато протилежних думок. Іменем Лева названо місто Львів, довкола цього імені ведеться тривала дискусія. Пізніші хроністи (Мартин Груневер, Мартин Кромер, Йоганн Альнпех, Симеон Окоцький, Бартоломей Зіморевич) та літописці (літописи Археологічного товариства, Рачинського, Ольшевський, Євреїновський та Румянцівський), поети XVI–XVII ст., один актовий документ кінця XVI ст. подають як засновника міста князя Лева. Латинський напис на Галицькій брамі, “Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім’я Леонтополіс”, також підтверджував таку думку. Зрештою, місто стало столицею Галицького королівства ще в останній чверті XIII ст. за часів князя Лева¹. Але панівною залишається версія, що воно було засноване королем Данилом і назване на честь його (найстаршого на той час) сина Лева. Вона ґрунтується тільки на фрагменті короткої похвали королю, де літописець зазначив, що Данило збудував “городи многі”. Літопис підтверджує заснування королем Данилом Холма та Угровська (Угровська). Можна ще говорити про Данилів. Львів виник на межі Перемишльського та Белзького князівств, які належали князю Левові. Але з якого часу він існував? Стан джерел, які збереглися, не дозволяє однозначно відповісти на це питання. Тому виваженішою виглядає здогадка Я. Ісаєвича про те, що “Данило здійснював загальне керівництво будівництвом Львова, а Лев безпосередньо очолив будівництво”².

Бурхливе XIII ст., особливо його друга половина, повні таємниць і загадок. Через недостатню кількість джерел неможливо розв’язати більшість з них. Діяльність князя Лева Даниловича протікала в період перших десятиріч монгольського панування, в умовах майже безперервних війн, коли почала розформовуватися зібрана з такими труднощами держава Данила, а надії позбутися ординської опіки та отримати допомогу з Заходу стали примарними. Можливо тому князь Лев не потурбувався про власного літописця, а волинські редактори, на догоду князям – молодшим братам Лева, які дуже неприхильно ставилися до нього, перенесли цю неприязнь на сторінки Галицько-Волинського літопису. Попри це, на сторінках

¹ Л. Войтович. *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів, 1996. С. 89-90; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ; Львів, 2004. Т. 1. С. 712-720.

² Я. Ісаєвич. Як виникло місто під назвою Львів // *Львів. Історичні нариси*. Львів, 1996. С. 16-18; Його ж. Місто, князівство, держава // *Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси*. Львів, 1998. С. 37.

“Книги знань”, а також інших джерел, проступає образ одного з найбільших військових і політичних діячів княжої доби. Вочевидь також не випадково, що саме Лев Данилович впродовж XV–XIX століть був дуже популярним серед різних верств українського населення, особливо на землях своїх колишніх князівств, про що свідчать як народна традиція, так і численні підробки грамот князя Лева³.

Життя та діяльність князя Лева Даниловича досліджені тільки фрагментарно⁴. Значна кількість цих фрагментів залишаються дискусійними.

Вже дати народження і смерті Льва Даниловича викликають полеміку. Більшість дослідників датують його народження 1225 р.⁵ чи 1228 р.⁶ Проаналізувавши джерела та версії науковців, Д. Домбровський відніс час народження князя до періоду між 1225 та 1229 рр., з чим, напевно, можна погодитися⁷.

³ О. Купчинський. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.* Львів, 2004.

⁴ М. Грушевський. Чи маємо автентичні грамоти князя Лева // *ЗНТШ*. 1902. Т. 45. С. 1-22; І. А. Линниченко. Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторического источника // *Известия Отделения русского языка и словестности*. 1904. Т. 9. Кн. 1. С. 80-102; А. І. Генсьорський. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.) // *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1964. Т. 4. С. 171-184; О. Маркевич. Невідома грамота князя Лева Даниловича // *Архіви України*. 1968. № 5. С. 23-29; О. А. Купчинський. Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст. // *Київська Русь: Культура, традиції*. Київ, 1982. С. 129-149; В. Інкін. Чи є історична основа в фальсифікатах грамот Лева Даниловича? // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1988. Вип. 24: З історії стародавності і середньовіччя. С. 60; Л. Войтович. *Удільні князівства...* С. 89-97; Його ж. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль*. Львів, 2000. С. 26, 62, 90, 98, 185, 227, 230, 284-288, 376, 417-418, 425, 438, 441-442, 445-446, 450, 454, 457, 467, 499, 514; Його ж. Де була столиця Лева Даниловича? С. 712-720; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2004. № 502: Держава та армія. С. 13-18; І. Мицько. Про початки Святооунуфріївського монастиря у Лаврові // *Лавра*. Львів, 1999. Т. 6. С. 31-34; Його ж. Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах // *Знак* (Львів). 2000. Ч. 20. С. 2-3; Його ж. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // *Львівська брама*. 2001. № 9-10 (81-82). С. 18-23; Його ж. Де ж могила князя Лева? // *Старосамбірщина*. Львів, 2002. Т. 2. С. 46-48; Його ж. Найшановніші християнські святі краю // Там само. С. 86-109; Його ж. Край обителів // Там само. С. 120-144; Його ж. Феномен грамот князя Лева // Там само. С. 187-194; Роман, єрм. Могила князя Лева і Лаврський некрополь // *Лавра*. 1999. Т. 4. С. 44-47; D. Dąbrowski. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. // *Галичина та Волинь у добу середньовіччя*. Львів, 2001 (“Історичні та культурологічні студії”. Вип. 3: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького). С. 42-69; Ejusd. *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław, 2002. S.101-114; Ejusd. *Romanowicze w rocznikach polskich // До джерел...* Львів, 2004. Т.1. С. 487-497.

⁵ М. С. Грушевський. *Історія України-Руси*. Львів, 1905. Т. 3. С. 568; G. Stökl. Das Fürstentum Galizien-Wolhynien // *Handbuch der Geschichte Russlands*. Stuttgart, 1981. Т. 1 / Red. M. Hellman. S. 527; М. Ф. Котляр. *Галицько-Волинська Русь*. Київ, 1998. С. 225.

⁶ N. Baumgarten. *Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*. P. 47-49; W. Dworzaczek. *Genealogia. Tablice*. Warszawa, 1959. Tabl. 27; Л. Войтович. *Генеалогія династії Рюриковичів*. Київ, 1990. С. 112, 117; Його ж. *Князівські династії...* С. 227.

⁷ D. Dąbrowski. *Rodowód Romanowiczów...* S.101-103.

Хресне ім'я князя – Онуфрій. Про це свідчать патрональні храми і монастирі у Львові та Лаврові; причому у Лаврівському монастирі знаходилася частина мощей св. Онуфрія⁸, вивезена з Візантії бабусею Лева⁹; монастир у Лаврові розбудовувався у XIII ст. і перебував під постійною увагою князя, який вирішив тут закінчити свої дні¹⁰. Д. Домбровський не зрозумів мотивацій цієї гіпотези, сплутавши хресне ім'я з чернечим (яке залишилося невідомим)¹¹.

Помер князь близько 1301 р. З цією датою, запропонованою Й.Х. Енгелем (1796) та М. Карамзіним і підтриманою Д. Зубрицьким, І. Шараневичем, В. Антоновичем та ін., пов'язані поважні сумніви щодо грамот князя за 1299–1302 рр., визнаних фальсифікатами. Остання безсумнівна згадка про Лева стосується його зустрічі з чеським королем Вацлавом II у Брно у 1299 р.; Д. Домбровський датує смерть князя 1299/1300 р.¹² Однак різка зміна політики Лева припадає вже на період після загибелі Ногая під час битви у місцевості Куқанлик 15 вересня 1300 р., де брали участь і галицькі війська; після цього Лев ще прожив якийсь час у монастирі. І. Мицько, на підставі запису в рукописному Євангелії Спаського монастиря від 16 березня 1301 р. “здравь же княже буди” у присвяті князю Леву, датує його смерть часом після 16 березня 1301 р. – до 1302 р.¹³, але автентичність цього запису також викликає сумніви.

За своєю традицією, на схилі літ Лев Данилович став ченцем і помер у монастирі св. Онуфрія у Лаврові. Однак каплиця, до якої традиція прив'язувала його могилу, виявилася будовою XVII–XVIII ст.¹⁴. Розповідь про віднайдення у 1767 р. багатой гробниці князя, срібло з якої пішло на відновлення монастиря, напевно, відноситься до могили молдовського господаря Стефана Петричейка (пом. 1675), який був похований тут разом з дружиною, а князя Лева як ченця могли поховати у звичайному одязі та звичайній домовині¹⁵.

Лев Данилович був князем перемишльським (бл. 1240–1269), белзьким (після 1245–1269) і галицьким (1264 – бл. 1301), претендував на литовську (1269) та польську (1289) спадщину, здобув володіння на Закарпатті та Люблінську землю. В останні роки свого життя йому, очевидно, вдалося відновити Галицько-Волинську державу, навіть у більших, ніж раніше, територіальних розмірах.

Практично все життя провівши у сідлі з мечем в руках, “князь думен и хоробор на рати, немало бо показа мужьство свое во многих ратех”¹⁶, “винахідник машин

⁸ М. Тихомиров. Список русских городов дальних и ближних // *Исторические записки*. Москва, 1952. Т. 40. С. 223, 224

⁹ І. Мицько. Найшановніші християнські святі краю. С. 96

¹⁰ І. Мицько. Про початки Святоонуфрійського монастиря... С. 31-34; М. Рожко. Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині // *Лавра*. 1999. Т. 1. С. 42-44; В. Вуйцік. Храм XIII ст. Спаського монастиря біля Старого Самбора // Там само. С. 50-55.

¹¹ D. Dąbrowski. *Rodowód Romanowiczów*... S. 102.

¹² *Ibid.* S. 103-107.

¹³ І. Мицько. Де ж могила князя Лева? С. 46.

¹⁴ М. В. Малевская. Архитектурно-археологические исследования в Львовской области // *Археологические открытия за 1980 г.* Москва, 1981. С. 278.

¹⁵ І. Мицько. Де ж могила князя Лева? С. 46-48.

¹⁶ *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 935.

для здобування фортець”¹⁷, брав участь майже у всіх походах свого батька, а пізніше йому доводилося воювати майже весь час. Ось хронологія його походів:

1244 р. – похід проти претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича і невдала битва на р. Січниці, лівій притоці Вишні у Перемишльській землі;

1245 р. – участь у знаменитій битві під Ярославом, де князь Лев, разом з боярином Васильком Гавриловичем, командував полком лівої руки, який зіграв у цій битві одну з вирішальних ролей. (Битва розпочалася атакою полку претендента на галицький престол князя Ростислава Михайловича, котрий хотів ударити на Головний полк і прорвати центр галицько-волинського війська. Назустріч йому виступив Передовий полк двірського Андрія, який, напевно, пройшов в інтервалах між полками Данила і Василька Романовичів. Навально атакуючи, претендент став перемагати Передовий полк, одночасно польський полк зв’язав сили волинян князя Василька. Побачивши, що двірський Андрій зазнає поразки, Данило Романович почав посилати йому на допомогу частини з Головного полку. Але й вони не витримали і почали відступ до Сяну. Палатин Фільній, який командував угорцями, вирішив, що наступив переломний момент і ввів в дію головні сили, підтримавши атаку князя Ростислава. Тоді у битву вступив Головний полк і битва перетворилася на два зіткнення: Фільнія і Ростислава Михайловича з рештками Передового та Головним полками і поляків з полком Василька Романовича. Долю битви вирішила атака ще одного полку Лева Даниловича, який ударив у фланг угорців, обійшовши Фільнія. Угорський полководець потрапив у полон, а князь Ростислав почав тікати. Тоді й поляки відступили перед волинянами¹⁸);

1249 р. – похід на Слонім у складі галицько-волинських військ, які взяли участь у литовській усобиці на стороні Товтивила;

1251–1252 рр., зима – участь у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила з пінськими князями, битви на озері Зьяті та р. Щар’ї;

1253 р. – активна участь у чеському поході на підтримку брата Романа у війні за Австрійську спадщину;

1253–1254 рр., зима – похід у Ятвязьку землю проти князя Стекинта У ході цієї війни Лев з наказу короля Данила швидким маршем перекидує військо до Бакоти і приводить до покори боярина Милія, який став ординським баскаком;

1254–1255 рр., зима – каральний похід у Болохівську землю, князі якої як ординські данники підтримали Куремсу (Коренцу);

1255–1256 рр., зима – похід до Новоградка на допомогу братові Романові та війна з ятвягами;

1256 р., літо – осінь – похід до Возвгяля у новій війні проти болохівських князів;

1258 р. – оборона східних кордонів проти ординців;

1269 р. – невдала спроба оволодіти литовським престолом;

1272–1273 рр. – участь у польській усобиці на боці свояка Болеслава Соромливого, походи на ятвягів;

1275 р. – похід з ординцями на Литву у відповідь на здобуття великим литовським князем Тройденом Дорогичина;

¹⁷ J. B. Zimorowicz. *Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur* / Ed. C. Heck. Leopoli, 1899. P. 54.

¹⁸ Л. Войтович. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави... С. 16-17.

- 1276 р. – похід на Слонім;
- 1277 р. – похід з ординцями на Литву;
- 1279 р. – війна за польську спадщину по смерті Болеслава Соромливого;
- 1280 р. – похід на Польщу з ординцями;
- 1281 р. – приєднання жупи Берег та інших володінь на Закарпатті;
- 1282 р. – похід з Ногаєм в Угорщину;
- 1285 р. – похід з ординцями в Угорщину, війна проти Польщі в союзі з Литвою;
- 1287 р. – похід з ординцями у Польщу;
- 1289 р. – участь у польській усобиці;
- 1290 р. – участь у польсько-чеській війні, зустріч з чеським королем в Опаві;
- 1292 р. – приєднання Люблінської землі;
- 1299 р. – зустріч у Брно з королем Вацлавом II¹⁹.

Виникає запитання: чому Лев Данилович, якого західні джерела титулювали “королем”, так і не прийняв королівської корони, тоді як її носили його батько та син? Данило Романович прийняв від римського папи королівську корону і титулував себе “світлішим королем Русі” (королями Галиції титулювалися Андрій II (1205–1235) та його син Калман (1215–1222) – останній був коронований у Галичі, що було визнано папою, і фактично володів галицьким престолом у 1215–1219, 1220–1221 рр.²⁰ Якби у Римі вирішили просто коронувати Данила Романовича галицькою короною, його іменували б “rex Galiciae” чи “rex Galiciae et Lodomeriae”, як титулувався з 1206 р. Андрій II²¹), тим самим порушуючи права сюзерена – хана Золотої Орди. Данило не просто розривав з ординською залежністю, але й декларував свої права на всю Русь, яку сподівався звільнити від ординської залежності з допомогою папи і Заходу²². Не випадково після походів Бурундая йому довелося емігрувати в Угорщину, звідки він повернувся тільки у 1262 р.

Лев Данилович зіткнувся з іншими обставинами. Після походів Бурундая ординське панування було відновлено, і Лев мусив руйнувати укріплення Львова та інших міст. По смерті короля Данила його держава почала розпадатися. Василько Романович з сином Володимиром зберегли Західну Волинь. Східна Волинь опинилася в руках Мстислава Даниловича, а Шварно Данилович володів Холмом і, спираючись на родинні стосунки з Войшелком Міндовговичем, який передав йому литовський престол, взагалі претендував на першість. Левові Даниловичу дісталися Галицьке, Перемишльське та Белзьке князівства. Його кордони були найдоступнішими для ординських нападів. І тут він блискуче використав зміну політичної ситуації у південних степах у кінці 1260-х рр.

¹⁹ Л. Войтович. *Удільні князівства...* С. 89-90.

²⁰ І. Крип'якевич. *Галицько-Волинське князівство*. Львів, 1999. С. 114-118; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuniae... ex tabularis Vaticanis* / Ed. A. Theiner. Romae, 1860. Т. 1. № 65; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* / Ed. C. Wenzel. Pest, 1864. Т. 4. № 227; M. Wertner. *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892.

²¹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. Buda, 1829. Т. 3. Vol. 1. Р. 31-32.

²² Л. Войтович. *Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2003. Вип. 7. С. 63-71.

Ногай, внук Бувала, молодшого брата Бату і Берке, один з головних полководців Берке, у кінці 1260-х – на початку 1270-х рр. перебрався у свої володіння у Причорномор'ї, розмістивши ставку в Ісакчі в дельті Дунаю. До 1280 р. його васалами стали болгарські держави – Тирновське царство, Відинське і Бранічевське князівства.²³ Болгарський цар Георгій I Тертер (1280–1292) спочатку змушений був видати свою дочку за сина Ногая – Джеке, а потім вислати свого сина і співправителя Тодора Святослава заложником у Ісакчі. У 1292 р. данником Ногая став і князь Сербії Стефан Неманя, також приславши йому в заручники сина та великих бояр²⁴. Фактично Візантія перебувала під впливом Ногая, і спроби ухилитися від цього каралися походами на зразок походу 1297 р., в якому взяли участь болгарські війська. Ногай збирав податки і з Криму²⁵. Претендуючи на чільне місце у чорноморській торгівлі, він зруйнував генуезькі факторії у Криму в 1299 р. Можливо, що тут свою роль зіграли і постійні суперники Генуї венеціанці, які з 1294 р. встановили з Ногаєм приязні стосунки²⁶. Його військо оцінювали у 30 туненів²⁷.

Укріпившись у причорноморських степах, Ногай почав провадити власну політику, не звертаючи уваги на ханів Золотої Орди. Архімандрит Леонід вважав, що Ногай взагалі у 1270 р. відділився від Золотої Орди, утворивши власну державу²⁸. Йому заперечував М. Сафаргалієв²⁹. І, справді, на перший погляд, Ногаєві не було потреби утворювати окрему державу. Будучи фактично незалежним і найстаршим серед нащадків Джучі, він ставив на престол ханів, як колись Бату – каганів. Але залишилися надто багато свідчень щодо намагань Ногая відділитися від Золотої Орди і створити власну державу³⁰. Одним з головних доказів залишаються монети, які Ногай та його син Джеке карбували з 1285 до 1301 рр. Якщо атрибуція анонімних монет з першої половини 1290-х рр., що карбувалися в Криму, виглядала ще сумнівною, і здогадку О. Маркова³¹ намагався спростувати М. Веселовський³², то атрибуція монет, карбованих в Ісакчі на Дунаї між 30 жовтня 1296 р. та 8 серпня 1301 р., не викликає сумнівів³³. Більше того, з огляду на потреби розвитку цього регіону, Токта,

²³ П. Ников. Татаро-български отношения презь средните векове съ огледь къмь царуваннего на Смилеца // *Годишник на Софийската университет. Историко-филологически факултет*. София, 1921. Т. 15/16. С. 15.

²⁴ Там само. С. 25.

²⁵ В. Г. Тизенгаузен. *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*. Санкт-Петербург, 1884. Т. 1: Извлечения из сочинений арабских. С. 111.

²⁶ И. Г. Коновалова, Н. Д. Руссев. О политическом положении региона днепровско-дунайских степей в первой трети XIV в. // *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев, 1988. С. 33-45.

²⁷ В. Г. Тизенгаузен. *Сборник материалов...* Т. 2. С. 71.

²⁸ Леонид, архимандрит. Хан Ногай и его влияние на Россию и южных славян // *Чтения в Московском обществе истории и древностей Российских*. Москва, 1863. Кн. 3. С. 37.

²⁹ М. Г. Сафаргаліев. *Распад Золотой Орды...* С. 59.

³⁰ Н. Д. Руссев. Молдавия в “темне века”: Материалы к осмыслению культурно-исторических процессов // *Stratum plus*. Кишинев, 1999. № 5: Неславянское в славянском мире. С. 379-407.

³¹ А. К. Марков. *О монетах хана Ногая*. Москва, 1902. С. 3. (Оттиск из III тома “Трудов Московского нумизматического общества”).

³² Н. И. Веселовский. *Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время*. Петроград, 1922. С. 39-51, 54.

³³ O. Iliescu, G. Simion. Le grand trésor des XIII et XIV siècles trouvé en Dobroudja // *Revue des Etudes Sud –Est Europeennes*. 1964. Т. 2. № 1-2. P. 220, 226. Fig. 38.

його брат Саси-Бука та їхні наступники були змушені карбувати монети в Ісакчі майже до 1312 р. Ногай все ж мав приховане бажання стати ханом Золотої Орди.

Лев Данилович також визнав зверхність Ногая. Їхні стосунки потребують глибшого вивчення. Обидва намагалися використати ситуацію, що склалася, однак Лев Данилович – ефективніше. У 1275 р., у відповідь на здобуття Дрогичина великим литовським князем Тройденом, галицький князь з допомогою ординських військ здійснив похід у Литву. У 1280 р., продовжуючи боротьбу за польський престол, він знову з ординцями ходив у похід до Польщі. У 1282 та 1285 рр. походи Лева Даниловича в Угорщину з військом Ногая також здійснювалися більше в інтересах галицького князя, ніж в інтересах Ногая³⁴. Не виключено, що, розраховуючи реалізувати свої плани у майбутньому, Ногай розглядав потужного галицького князя більше як союзника, ніж васала, на чію допомогу міг розраховувати, в тому числі на Балканах і Дунаї.

Ногай поставив на золотоординський престол Туде-Менгу (1282–1287), а коли останнього усунули царевичі на чолі з Телебугою, зіткнувся зі спробами нового хана розпоряджатися його улусбеком і військом. Ногай двічі обдурих Телебугу в походах на Угорщину і Польщу. Двотижнева облога Львова військом золотоординського хана у 1287 р., напевно, була реакцією Телебуги на невдачі походу в Угорщину, коли ординські війська зазнали страшних втрат при переході через гори³⁵. Ймовірно, що на той час Лев Данилович залишався союзником Ногая, який зіграв свою роль в ординських втратах у 1287 р.

Обидва, безперечно, програли від цих акцій. Лев Данилович і його брати знову стали безпосередніми ординськими васалами, а Ногай також був змушений вислати свої війська у похід проти Хулагідів, де зложив голову емір Бурундай. Не випадково, що Ногай не тільки скинув, але й видав на жорстоку розправу Телебугу та царевичів, які його підтримували.

Залишаючись ординським васалом, Лев Данилович не міг офіційно приймати королівську корону та титул, але, вмівло використовуючи васально-союзницькі стосунки з Ногаєм, він не тільки об'єднав Галицько-Волинську державу, яка роздробилася по смерті короля Данила, але й значно розширив її межі. До самої загибелі Ногая, в найдраматичніші моменти його життя (під час боротьби з Токтою у 1299–1300 рр., у битві у місцевості Куқанлик (Куяльник?), галицькі війська були з Ногаєм. Після загибелі Ногая, коли Токта і Саси-Бука зв'язали свої сили у боротьбі з нащадками Ногая, князь Лев пішов у монастир, а його син Юрій надягнув королівську корону і організував окрему митрополію, куди ввійшли єпархії земель, що вже не перебували в ординській залежності.

Приблизно у 1270-х рр. за допомогою Ногая Лев Данилович приєднав Київську і, напевно, Переяславську землі. Вони входили до складу його держави (можливо з васальними князями в Овручі та на Пороссі – нащадками Володимира Рюриковича) аж до 1300–1301 рр., коли Київ при підтримці хана Токти отримала путивльська династія в особі князя Володимира-Івана Івановича³⁶. У “Книзі знань”, відомій за трьо-

³⁴ Л. Войтович. *Удільні князівства...* С. 89-90.

³⁵ *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 894.

³⁶ Л. В. Войтович. Київські князі з путивльської династії // *Київ*. 1991. № 8. С. 149-150; Його ж. *Удільні князівства...* С. 159.

ма манускриптами і датованій близько 1350 р., де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, за Польшею поставлене “королівство Льва”, до складу якого входив Київ, і подано його прапор – зелене полотнище з червоним хрестом³⁷.

Були здогадки, що Лев Данилович отримав Закарпаття як віно за дружиною Констанцією і вже з 1251 р. володів принаймні Березькою жупою. Ця проблема залишається дискусійною. У 1271 р., підписуючи угоду з чеським королем Пржемислом Отакаром II, угорський король Стефан V включив у неї і “зятя нашого Льва руського князя” (Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem). Але у цьому ж році Стефан V надав привілей місту Ломпертсасу (Берегово), що було би порушенням прав сюзерена, якби жупа належала Левові Даниловичу. У 1281 р. Лев Данилович здійснив похід у сусідню жупу Угочу аж до Вишкова, з чого можна припустити, що князь мав уже території за Карпатами. У 1283 та 1285 рр. зустрічаються звістки про походи Льва Даниловича в Ужанську жупу (вдруге – з татарами). І, нарешті, в документі 1299 р. наджупан березький Григорій названий “урядником Льва князя руського” (Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor iudices nobilium de eodem damus pro memoria)³⁸. Під 1307 р. цей достойник згаданий вдруге³⁹. Зрозуміло, що наджупан Григорій (а не Георгій) не міг ототожнюватися з князем Юрієм Львовичем, як це припускає С. Федака⁴⁰.

Отже, ймовірно, приблизно з 1280 р. частина Закарпаття, разом із Березькою жупою та іншими володіннями, були під управлінням Галицької держави. Герб міста Ломпертсас (Берегово), яке з 1271 р. було центром жупи Берег, співпадає з раннім гербом Львова. Князь Лев Данилович міг надати цей герб центру своїх володінь у Закарпатті⁴¹. В угорському документі за 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше міста Бардієва знаходиться “біля засік нашого королівства і королівств Польщі та Русі”⁴². А за автором “Польсько-угорської хроніки”, біля Солоного граду у Словаччині сходилися кордони “між угорцями, русинами і поляками”⁴³.

Деякі історики вважають, що, крім жупи Берег, до складу закарпатських володінь галицьких королів належали і марамороські землі з Хустом⁴⁴, але для

³⁷ Р. Климкевич. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // *Хроніка-2000*. Київ, 2000. Вип. 35-36. С. 106; А. Гречило. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – поч. XIV ст.) // *Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.)*. Львів, 2003. С. 133; Я. Б. Книш. Львівське королівство // *Поступ* (Львів). 2003. № 129; більш детально це було висвітлено у доповіді Я. Книша “Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії” на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю встановлення Галицької митрополії (Львів, 8–9 листопада 2003 р., матеріали у друці).

³⁸ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejér. Buda, 1830. T. 6. Vol. 2. P. 216-217.

³⁹ *Ibid.* P. 213-214, 239-240.

⁴⁰ С. Федака. Галицько-Волинська держава і Закарпаття // *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. С. 71.

⁴¹ В. Пачовський. *Срібна земля*. Ужгород, 1993. С. 41.

⁴² *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* / Ed. G. Wenzel. Pest, 1811. P. 166-167.

⁴³ О. Ставровський. *Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст.* Пряшів, 1967. С. 14, 377.

⁴⁴ М. Вегеш. Лев Данилович // *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*. Ужгород, 1996. Вип. 2. С. 34-39.

цього немає доказів. Так само бракує доказів стосовно версії Ю. Химинця, ніби територія комітату Спіш приєдналася до Галицько-Волинської держави у 1286 р. внаслідок повстання у срібних копальнях, підтриманого місцевими “руськими магнатами”, яке спровокувало будівництво німецькими колоністами своїх храмів та монастирів⁴⁵. Аргументованішою виглядає версія М. Трояна про приєднання внаслідок походу 1283 р. південно-західної частини Закарпаття “від нинішнього Берегова до гори Маковиця”⁴⁶, бо з листа короля Карла Роберта випливає, що замок Маскк у жупі Шарош до початку 1320-х рр. належав руським князям⁴⁷. Але це могло статися і раніше (судячи з документа 1277 р.), і пізніше (у період боротьби за спадщину Арпадовичів у 1301–1321 рр.) та тривати недовго.

Лев Данилович зумів зберегти і значну частину володінь у Пониззі Дністра та Дунаю. Напевно, не тільки Білгород, але й інші міста колишньої Дністровсько-Бирладської волості поступово переходили у пряму ординську залежність (археологічний матеріал незаперечно свідчить про піднесення та інтенсивну забудову міста в кінці XIII ст.; характер цього будівництва і знайдені матеріали не полишають сумнівів щодо його подібності з іншими ординським поліетнічними містами⁴⁸, щоправда, у місті було й слов’янське населення, і більшість знахідок зброї або її елементів руського походження⁴⁹; ординські монети, знайдені у місті, починаються з епохи хана Узбека (1313–1339); на портоланах Маріно Сануда (1321),⁵⁰ Піцігані (початок 1330-х рр.)⁵¹ та Весконте (1327)⁵² місто Маврокастро зображено з прапором, на якому джучідська тамга і півмісяць; можна припускати, що процес переходу міста під пряме ординське панування почався в часи Ногая і завершився за Узбека). Можливо, певний час зберігалася подвійна підпорядкованість, а деякі частини цієї волості залишалися в складі Галицько-Волинської держави до початку XIV ст. Так, досить правдиве джерело “*Flos historiarum Terrae Orientis*” відзначило: “Русь – величезна країна, межує з Грецією, Болгарією; ця країна ... тепер платить данину татарам, а князем її є Лев”⁵³. Про давню належність цих територій до Галицької землі свідчать й інші аргументи, зокрема топонімічні⁵⁴, а також включення вірменських парафій у Сереті, Сочаві (Сучаві) та Молдові до львівської вірменської єпископії у кондаку від 13 серпня 1388 р. католикаса Теодорова II; тут, до речі, згадано про Львів, як “найблагоденнішу, що охороняється Богом,

⁴⁵ Ю. Хименець. *Закарпаття – земля української держави*. Ужгород, 1991. С. 17.

⁴⁶ М. Троян. *Мукачівський замок*. Ужгород, 1982. С. 9.

⁴⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejér. Budaë, 1834. Т. 8. Vol. 2. P. 326.

⁴⁸ В. Л. Егоров. *Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв.* Москва, 1985. С. 79–82; А. А. Кравченко. *Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.)*. Киев, 1986.

⁴⁹ А. А. Кравченко. *Средневековый Белгород...* С. 83–84.

⁵⁰ М. Popescu-Spineni. *România în istoria cartografiei până la 1600*. București, 1938. Vol. 1. P. 74.

⁵¹ В. Л. Егоров. *Историческая география...* С. 136, 139.

⁵² А. Е. Nordenskiöld. *Periplus*. Stockholm, 1897. P. 33. Taf. 7.

⁵³ В. Т. Пашуто. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1950. С. 302.

⁵⁴ Ці аргументи зібрані у доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) “До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії)”, виголошеній на П’ятому міжнародному конгресі українців у Чернівцях 28 серпня 2002 р. на засіданні секції “Галицько-Волинське князівство”. На жаль, вони залишилися неопублікованими.

столицю, славному матір міст християнських королів”, що відбиває часи Галицько-Волинської держави⁵⁵.

Близько 1246/1251 рр. Лев Данилович одружився з Констанцією, дочкою угорського короля Бели IV⁵⁶. Вона померла трохи раніше від свого чоловіка. Довколо цього шлюбу, особи самої княгині, кількості та долі їхніх дітей також багато легенд і суперечок істориків⁵⁷. Цей шлюб був вдалим дипломатичним альянсом, що закінчив довгий період галицько-угорської конфронтації.

Як і батько, Лев Данилович приділяв значну увагу впровадженню технічних новинок у галузі озброєння. На підставі джерел важко сказати, що саме було запроваджено в часи короля Данила, а що при Левові. У XIII ст. з'явилися високі стоячі коміри, кольчужні панчохи (нагавиці), збільшилась довжина кольчуги. Її вага зросла з 5,5-6,5 до 10 кг. Почали також використовувати “дощаті броні” – пластинчаті лати, в яких пластини при скріпленні находили одна на одну, подвоюючи захист. Випуклість пластин пом'якшувала силу удару. Розвиток такого типу панцирів призвів до появи лусковидних лат, котрі відрізнялися від пластинчатих однаковими розмірами лусок-пластин (6 x 4-6 см) і способом кріплення до шкіряної або полотняної основи шнурівкою з одного краю і одним чи двома шарнірами-заклепками.

У домонгольський період коні не мали спеціального захисту. Данило Романович першим ввів “личини” і шкіряні “кояри” для захисту коней, запозичивши їх від монголів. За Лева Даниловича захист коней став звичним. Шкіряні “кояри” повністю захищали круп коня, а “личини” – голову. Великий комплекс з переробки шкіри, знайдений у Львові, може свідчити про гігантську роботу в переозброєнні війська, здійснену Левом Даниловичем⁵⁸.

Удосконалювалася і стрілецька зброя, з'явилися самостріли-арбалети. Судячи з численних знахідок арбалетних стріл, виявлених експедицією М. Ф. Рожка в Уричі, цей вид зброї при обороні галицьких фортець використовувався досить часто. Запроваджувалася метална артилерія. Данило Романович та Лев Данилович чи не першими почали застосовувати мобільні металні машини, і це не впливало на темп маршу їхнього війська, яке, наприклад, у 1244 р. з такими машинами пододало за день 60 км від Холма до Любліна⁵⁹.

⁵⁵ Я. Дашкевич. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1992. Вип. 1. С. 10-11.

⁵⁶ M. Wertner. *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. 485-488 old.; *Codex diplomaticus...* Buda, 1832. T. 7. P. 216.

⁵⁷ Gy. Kristó Károly Robert első felesége // *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 1983. T. 86. P. 27-301; Ejud. Orosz Hercegnő volt e Károly Robert első felesége? // *Aetas*. Szeged. 1994. № 1. S. 194-1991; S. Sroka. Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną śląską Marią // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. Warszawa, 1994. № 11. S. 1-5; Ejud. *Genealogia Andegawenów węgierskich*. Kraków, 1999. S. 21-28; О. Шишка. Констанція – дружина чи мачуха Лева? // *Галицька брама*. 2001. № 9-10 (81-82). С. 17; Л. Войтович. Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // *А се єго сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя*. Київ, 2002. С. 161-164.

⁵⁸ Л. Войтович. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави... С. 13-18.

⁵⁹ *ПСРЛ*. Т. 2. Стб. 784.